

3. Оніщенко Н.М. Правова система : проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

**Бондар Юрій Михайлович, секретар
Ради Спілки “Традиції кафедри теорії
держави та права”**

АКАДЕМІЧНА СПІЛЬНОТА ЯК РУШІЙНА СИЛА ДОКОРІННИХ ЗМІН У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В сучасній зарубіжній [1; 3] і частково вітчизняній [2] науковій літературі піднімаються питання кризи правової науки та загальної теорії права зокрема. Зрозуміло, що такий стан теоретичної юриспруденції – правознавства – не може не позначитися на кризі усіх правових інститутів і правової системи загалом. Як наслідок, говорять навіть про системну кризу права [3]. В найбільш узагальненій формі такі оцінки містяться у відомій позиції І.Л. Честнова, викладеній у журналі "Правоведение" ще на початку 2000-х років. Його слова з цієї статті дослівно звучать так: те, що сьогодні визнається за правову науку часто є поганим коментаторством поганого законодавства [4]. Тобто, мабуть, мало що змінилося за століття після виходу відомої праці П.І. Новгородцева [5].

З точки зору філософського осмислення такі процеси є природними, вони відбуваються час від часу і шляхом заперечення застарілих поглядів пробуджують до життя нові підходи, які стверджують себе завдяки новим світоглядним, методологічним засадам осмислення правової реальності. Прикро лише, що такі негативні процеси невідворотно позначаються на становищі людини в суспільстві й особливо останнім часом в наших вітчизняних умовах.

В цьому контексті вбачається слушним привернути увагу до окремих, найбільш важливих і актуальних проблем розвитку вітчизняних правознавства й правової освіти. В контексті теми конференції теоретичні викладки й міркування по можливості будуть наближені до специфіки предметної діяльності кафедри теорії держави та права й конкретних умов та результатів діяльності цього заслуженого наукового колективу.

Отже, назвемо ці очевидні вузькі місця, які потребують уваги та реагування. І почнемо з головних.

1. У вітчизняних (навіть не беручи до уваги зарубіжний досвід) вищих навчальних закладах чи на факультетах юридичного профілю існують кафедри теорії та методики викладання права, а в столичному закладі з такою багатою історією, традиціями, науковою школою й дослідницьким потенціалом її чомусь немає. Принаймні, дивно.

Тому слід негайно ініціювати утворення на базі існуючої кафедри нової саме такого профілю. Відтак оновлена кафедра має стати провідним науково-методичним центром як мінімум для ВНЗ системи МВС України. Звідси випливатимуть і нові завдання та можливості такого наукового підрозділу й, перш за все, пов'язані з перепідготовкою на її базі науково-педагогічних працівників, розробкою та втіленням в освітній процес єдиних стандартів чи індикативних показників-орієнтирів організації та здійснення навчання праву.

Якщо ми сьогодні обговорюємо таке питання, – про перспективи розвитку кафедри – то її місце в НАВС і в цілому у вітчизняному освітньому просторі слід розглядати, повторюю, не лише через призму традиційної предметної діяльності, а обов'язково (!) ще й ширше – методичної. От для цього, зокрема, й потрібні зміни у формальному статусі кафедри, зовнішньо відображеному у її назві.

Сьогодні вітчизняних освітніх колах і відповідно в літературі відкрито обговорюють моделі елітної та масової вищої освіти. Тим самим наголошує: це не просто зародження проблеми, не просто її констатація, це вже її конкретизація й спроба вироблення пілотних концептів з реалізації. У зв'язку з цим постає питання, а наскільки ми готові до сприйняття й визнання таких реалій? Ми ж бо – столичний виш. Така зміна у профілі діяльності кафедри буде конкретною інновацією у справі покращання якості освітніх послуг у НАВС. І не лише. Це буде новий крок й новий підхід у всій відомчій вищій школі системи МВС України. Це по-справжньому ідея проривного значення й ваги, особливо в контексті сучасного реформування вищої освіти, кардинальних змін у правовій науці та освіті. Кому ж започатковувати подібні зміни, як не столичному вишу з такими вагомими традиціями та заслугами перед вітчизняною освітою?

Сьогодні ці питання, без перебільшення, для навчального закладу є першочерговими. Зокрема, на постійній основі мають піддаватись моніторингу та обговорюватись питання методики викладання права та окремих навчальних дисциплін, моделі освіти, її технології, форми, засоби тощо. У цьому контексті особливої ваги набирають питання самоосвіти, індивідуальної роботи студента. Ці питання з самостійної, нестандартної, творчої роботи студентів напряду мають бути пов'язані з освітнім процесом. Є приклади, коли в окремих ВНЗ Росії за результатами колоквиумів виставляються екзаменаційні оцінки з предметів

вивчення, а кращі магістерські роботи рекомендуються вченими радами до захисту на здобуття наукового ступеня.

Очевидно, можна й далі називати проблеми, пов'язані з відсутністю уваги до зазначених питань. Переваги ж від реалізації такого напрямку очевидні, але найголовніше в цьому – це питання правової свідомості й культури, а звідси ширше – правового мислення, менталітету, світогляду. Це сьогодні є головним у підготовці фахівця, що, до речі, дуже показово підтверджує вітчизняна практика останніх років. Але підтверджує переважно прикладами негативними, на жаль. Тому задамо собі питання: а як часто піднімаємо ми сьогодні ці питання? Роль кафедри в актуалізації зазначених питань мала би бути провідною.

2. Повсякденною риторикою сьогоднішнього дня у вищій школі є слова про входження до європейського освітнього простору, підтягування до кращих зразків, сповідування єдиних стандартів в професійній освіті.

Але чи маємо ми нові навчальні дисципліни та спецкурси, які б відповідали потребі сьогоднішнього дня, чи готові ми до їх впровадження і що вже зробили задля цього? Причому, автор свідомий того, що пропонувані новації не є самоціллю. Але сьогодні є багато чого по-справжньому актуального й навіть обов'язкового, чого не можна не помічати й замовчувати. Це проблеми громадянського суспільства й правової держави, в т.ч. їх історичних і регіональних моделей, розвитку правової системи загалом, верховенства права, трансформації політики в право, обмеження дискреційних повноважень владних органів тощо. Також чомусь не вивчається канонічне право, бодай його елементарний курс. А це важлива основа права в усіх національних культурах і їх правових системах, в т.ч. загалом у західній традиції права. Чому не наважуємось підняти такі питання? Під кожен з означених напрямів наукової проблематики цілком виправдано може бути сформований окремий навчальний спецкурс, тому що вони по-справжньому актуальні для сьогодення.

В цьому закладі автор ще весною 2002 р. пропонував як експериментальну модель для студентів-контрактників на ФЗН запровадити спецкурси з основ права ЄС та теорії правової держави. Ідею як таку і зміст тематичного плану схвалили, але так і не наважились втілити в життя. Добре, що хоч з роками зрозуміли важливість озвучених ідей і нині право ЄС входить до дисциплін кафедри конституційного та міжнародного права. Лише в Академії управління МВС те вдалося зреалізувати сповна, а з одної з дисциплін було впроваджено навіть держекзамен.

Вважаю, що зараз є усі передумови і можливості виявити ініціативу й запропонувати такі проекти до втілення. І то не лише в НАВС, у відомчих ВНЗ. А чому б не запропонувати питання змісту сучасної правової освіти для обговорення в наукових часописах?

Сьогодні не лише в юридичних колах говорять про верховенство права. Сьогодні ця тема є повсякденною в засобах масової інформації, серед політологів, представників усіх гілок влади з місцевим самоврядуванням включно. Із-за недієвості правових механізмів демократичний світ найбільше критикує Україну. Але чому до цього часу в НАВС не читається цей навчальний курс?

Те саме можна сказати про юридичну деонтологію. Її завдання – пробуджувати високі ідеали, виховувати людяність у майбутніх фахівців, формувати гуманістичний стрижень особистості, орієнтувати на справжні, вічні цінності, а не нікчемні, уявні результати формальної зонності. І це без пафосу. Лише тоді ті владні структури, кому це належить, будуть захищати права своїх співгромадян, а не завдавати їм утисків. Однак, на сьогодні зміст навчального курсу далеко не доопрацьований, і не лише в цьому навчальному закладі, а й концептуально, на рівні предмета даної галузі знань. Бо з часів Давнього Риму відомо, що найвища законність – то й найбільша несправедливість, і юрист не той, хто тримається за букву закону, як сліпий за стіну, а той, хто ніколи не скаже: розіпни, а, отже, не буде зорієнтованим на прагматичний результат формальної законності. Можливо, комусь ближче до душі інша відома сентенція: юрист – це людина не з кодексом у руці, а з совістю у серці.

3. В контексті з оновленням навчальних програм пропоную кафедрі ініціювати питання про відкриття спеціалізації з правової аналітики. Фахівці-аналітики є в багатьох сучасних галузях діяльності: економічній, фінансовій, політичній, військовій тощо. Певно, простіше сказати, де немає відповідних фахівців, в т.ч. чомусь і серед правників. Чому не запровадити спеціалізацію, наприклад, з умовною назвою “правова аналітика”, “аналітика права” чи “правовий аналітик”?

Думаю, цивільні особи будуть зацікавлені таким напрямом в підготовці майбутніх кадрів. А, головне, ця ідея на часі.

4. Питання практики, поєднання науки й навчання з практикою. Виходи є, і їх немало навіть поза формальною практикою за графіком навчального процесу. Автор пригадує свої роки навчання, коли усі студенти з 2-го курсу мали обов'язок виступати з правових питань в трудових колективах з роз'ясненням положень нових НПА, які видавались різними державними органами. Усі ми були членами Співки “Знання”, ми мали членські квитки, ми були лекторами.

Є відповідна організація і в сучасній Україні, так само існує Союз юристів України і його Київська міська організація, які декларують свої широкомасштабні цілі. Чому б, скажімо, нашим студентам не вступити до Спілки і не виступати з просвітницькою місією перед студентами непрофільних ВНЗ, молоддю, в школах, в тих самих трудових колективах з питань цивільного, трудового, адміністративного та інших галузей права? То і є справжня практика, причому без відриву від навчання. Одночасно студенти вироблятимуть уміння критичного мислення, аргументації, дискусій, полеміки й безпосередньо переконуватимуться в ґрунтовності власних знань чи навпаки, їх неповноті. Чим не мотивація, як сьогодні прийнято говорити, до майбутньої самостійної роботи?

5. У зв'язку з попередньою тезою сьогодні можна говорити, що є об'єктивна потреба у збільшенні ліміту навчального часу для самостійної творчої, дослідницької, проектно-конструкторської роботи студентів. У першу чергу, це можуть бути завдання з юридичної техніки, юридичної деонтології, теорії правозастосування, порівняльного правознавства тощо. Тим самим ми сприятимемо виробленню у студентів реальних навичок практичного застосування теоретичних знань для розв'язання нехай і навчальних завдань. Такий особистий досвід так чи інакше сприятиме практичній підготовленості майбутніх фахівців. Це, мабуть, ще один аспект діяльності кафедри в сучасних умовах з реалізації власної місії.

6. У цьому ж зв'язку питання про роль науковця й педагога в освітньому процесі, особливо ж – професора. Коли автор здобував юридичну освіту, професор С.С. Алексєєв не цурався особисто вести науковий гурток з першокурсниками. Не буду наводити усі його звання та нагороди, вони загальновідомі. І це при тому, що був він вже поважного віку й до того ж інвалідом війни. За нинішніх умов це майже неймовірний факт!!!

7. Просто неможливо оминати питання видавничої діяльності кафедри. Тут маються на увазі не кількісні показники кожного працівника чи наукового колективу загалом, а питання заснування власних видань, хоча б одного. В ідеалі це мав би бути фаховий часопис, але на перших порах – можливий науково-теоретичний альманах. Без цього немає сучасних ні науки, ні освіти, тим більше, якщо ми згадуємо за ту ж Болонську угоду чи говоримо про сповідування європейських стандартів в галузі освіти. Такі видання сьогодні є ознакою не лише освітніх закладів чи їх потужних структурних підрозділів, а саме кафедр. Подібних прикладів досить навіть серед вітчизняних вишів, в т.ч. столичних.

8. Сьогодні нехай і поволі, але відбуваються зрушення у вітчизняній правовій науці. Зрозуміло, що вони мають призвести до кардинальних змін у правовій освіті та юридичній практиці і, перш за все, завдяки зміні парадигми науки та доктрини вітчизняного права. Про це ще якось говорять філософи права, але чому ці питання не піднімаються теоретиками? Тому можна констатувати, що не обговорюються належним чином важливі питання, пов'язані зі зміною вітчизняної наукової парадигми та правової доктрини, відсутні наукові диспути з цих та близьких до них проблем. Наприклад, хіба не є сьогодні актуальними у вітчизняних умовах такі питання, як:

- Правова освіта: класична універсальність чи сучасний прагматизм?
- Правознавство і законодавство: альтернатива чи безальтернативність?
- Верховенство права чи верховенство закону?
- Проблема широкого розсуду суб'єкта правозастосування (*contra legem*): за і проти.
- Проблеми сучасного праворозуміння: вузьконормативний і широкий підходи.
- Проблема сутності права: суще і належне у праві.
- Рафінований професіоналізм чи професійна деонтологія? Мораль і догма в діяльності юриста.
- Філософська рефлексія і науковий раціоналізм: місце і роль у правознавстві.

Немає сумнівів, що вони мають не лише суто теоретичне значення, а, однозначно, й важливе практично-прикладне. Кому як не теоретикам піднімати такі питання?

Тут, у цьому місці, свідомо подам власну ремарку: можливо, у когось виникне питання, чи не зарозумілість це, такі слова й така позиція? Думаю, ні, тому що особистий досвід роботи у вищій школі та спілкування з практиками дозволяють говорити, що багатьма фахівцями верховенство права і верховенство закону ототожнюються з принципом законності у його формально-догматичному значенні. Особливо прикро, що змушені говорити про це в той час, коли існує відоме рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р., в якому чітко й однозначно проведено розмежування між правом і законом та вказано на сутнісні, іманентні риси першого [6]. Але воно до цього часу чомусь не знайшло належного висвітлення в навчальній літературі й, як наслідок, у підготовці фахівців. І не лише в цьому питанні можемо констатувати наявні прогалини в освіті.

На думку автора, це, зокрема, й тому, що традиційним дисциплінам, які в усі часи клались в основу підготовки юриста – історії права, філософії права та загальній теорії права – в сьогоднішніх наших умовах приділяється все менша й менша увага й відповідно критично зменшуються обсяги навчального часу для

засвоєння. Насправді ж, саме ці дисципліни ґрунтового теоретичного рівня й філософсько-світоглядного та методологічного спрямування в першу чергу сприяють формуванню сучасного гуманістичного правового мислення фахівця-правознавця в демократичному суспільстві. Саме дисципліни такого змісту в усі часи складали основу юридичної освіти, фахової підготовки юристів західної правової культури. Значною мірою лише ці галузі знань по своїй природі, традиціях і фактичній можливості здатні забезпечити формування належного професійного світогляду для майбутніх фахівців, лише вони дають максимально широке, всебічне, повне уявлення про справжню природу права, його антропологічну основу і сутність, дозволяють зрозуміти його справжній зміст, пов'язаний з вищими ідеалами людського суспільства. В кінцевому підсумку це забезпечує те, до чого прагне будь-яка наука, навчальна дисципліна і освітній заклад – підготовку фахівця до практичної роботи, коли б він втілював ці ідеали в життя. Інакше кажучи, ми маємо повернутись до вивчення духу права, який і є його суттю, а не букви закону, яка хоч і важлива, але похідна від першого.

Тут не утримаюсь від того, щоб не навести цікавий приклад для порівняння з сучасністю. З літератури добре відомий досить показовий та промовистий факт, коли навіть у часи другої світової війни прокурор одного з Українських фронтів при виселенні українців з теренів Західної України написав листа Й. Сталіну про неприпустимість застосовуваних репресій до мирного населення. Звичайно, він не отримав дяки за таку свою позицію, але його так навчили, підготували до майбутньої професії й виховали. Він не міг вчинити інакше, а тому у потрібний час і в потрібному місці виконав своє призначення. Навіть на ті часи! А у нас відбулись відомі події у Врадіївці, мали сумнозвісне рішення високого суду про терміни перебування в посаді президента держави, кілька років тому були знищені інститути самоврядування у Києві та Севастополі, а юридична громадськість промовчала, як завжди.

Отже, потреба в таких змінах очевидна, бо вона об'єктивна і детермінується закономірностями розвитку сучасної правової освіти відкритого суспільства та стандартами європейської освіти зокрема. Крім того, приєднання України до Болонської угоди (2005 р.), угода України про асоціацію з ЄС (2014 р.) покладають на нашу країну та її вищу школу обов'язок дотримуватись стандартів освіти, діючих у єдиному європейському освітньому просторі.

На практиці для вітчизняних вишів це означає прямий обов'язок кардинально оновлювати зміст навчальних програм та втілювати у навчальний процес нові навчальні дисципліни й спецкурси. Тобто такі, які б з позицій сучасної науки, перш за все, формували прогресивний світогляд фахівця нової генерації, а в практично-прикладному сенсі – адекватно пояснювали специфіку сучасних суспільно-політичних та державно-правових процесів і одночасно служили інструментом для розв'язання нагальних юридичних питань. Так, зокрема, в Законі України "Про вищу освіту" прямо говориться про необхідність застосування нових наукових знань при підготовці фахівців з вищою освітою (ст. 65).

Крім того, як зазначається у Програмі дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України, затвердженої наказом МОН України від 23 січня 2004 р. № 49, розвиток України визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, що в кінцевому підсумку спрацьовуватиме на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та наближення до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-культурного простору.

9. Власний досвід роботи у вищій школі дає підстави говорити про підвищення рівня філософського осмислення правової реальності. А це, у свою чергу, вимагає належної філософської підготовки суб'єкта пізнання, тобто науково-педагогічного працівника. Тому на тверде власне переконання, сучасні філософські знання є необхідною умовою й запорукою успішної професійної діяльності правознавця.

10. Чому немає міцних партнерських зв'язків з іншими ВНЗ? Маю на увазі не формальні договори про співпрацю, а по-справжньому дієві, наслідки від реалізації яких мали б відчувати усі? Найперше, до цього часу відсутня програма "подвійного диплому" з профільними навчальними закладами країн ЄС. Вітчизняними ВНЗ напрацьовано багатий досвід в цьому питанні.

Зауважимо, що це не лише внутрішньокорпоративний інтерес, це, без перебільшення, важлива державна справа. Бо це мобільність кадрів на сучасному ринку праці, це добросусідські контакти в прикордонних місцевостях, це оперативний захист прав людини в кризових ситуаціях в незвичних умовах на чужій території тощо. В іншому випадку цей заслужений заклад не лише ніколи не займе провідного, чільного місця на ринку освітніх послуг, а, втративши попередні здобутки й розгубивши поки що наявні можливості, фактично позбавить сам себе надії на розвиток й зростання. Крім того, це ще й обов'язок нашої держави, добровільно взятий нею на себе при приєднанні у травні 2005 р. до Болонської угоди.

11. Дуже тісно з попереднім переплітається питання про наукові стажування наукових та науково-педагогічних працівників та інститут гостьових професорів. Ігнорування сучасних тенденцій в освітньому

просторі просто неможливе, без виходу на європейський ринок чи навіть країн близького зарубіжжя академія ризикує залишитись поза сучасними процесами інтернаціоналізації освіти.

12. На завершення дозволю собі висловити кілька думок, які формально виходять за межі теми конференції. Вони будуть стосуватись діяльності НАВС загалом, але так чи інакше принаймні одне з них невід'ємне від діяльності кафедри. Це питання про діяльність навчально-методичного центру, а точніше – його функцію, основну й головну функцію, а, отже, і місію. Ця місія має бути однозначно позитивною й добродійною, тобто дорадчою, допоміжною, доповнювальною, яка б враховувала думку головного учасника навчального процесу – науково-педагогічного працівника, а не навпаки. По-друге, чому в НАВС, яка є провідним закладом відомчої освіти, дотепер немає кафедри поліцейстики чи порівняльної поліцейстики? Це питання автор піднімав ще в 2003-2004 рр.

13. Щоб не складалось враження, що автор уміє лише ставити запитання, спробую сформулювати й варіант можливої відповіді.

Маємо такий стан речей, зокрема, й тому, що зовсім відсутні інститути самоуправління академічного співтовариства. Під академічним маю на увазі не за назвою закладу, а за родом діяльності. На жаль, і новий закон “Про вищу освіту” дуже скромно, лише побіжно згадує за самоврядні структури ВНЗ: це трудовий колектив і студентське самоврядування. А де головна виробнича сила ВНЗ, його справжня рушійна сила? Виходить, що слід виборювати своє право на професійні об'єднання. До речі, в НАВС існує самоврядування курсантів, а розумні люди допоки не об'єднались. Чи, можливо, немає такої потреби?

Тут напрошується питання про гуртування, об'єднання академічного товариства. Його голос, думка, оцінка в більшості питань освітньої політики НАВС і не лише цього закладу мали би бути провідними й вирішальними. В цьому сенсі в НАВС могло б бути створене, наприклад, Професорське, а ще краще – Академічне зібрання.

14. Крім того, кафедра самостійно чи в співпраці з такими самоврядними утвореннями могла б ініціювати питання належного відзначення професійного свята – Дня юриста, соціалізації студентів перших курсів, проведення соціометричних вимірювань рівня професійних компетенцій випускника, вивчення вимог та запитів роботодавців до рівня підготовки молодих фахівців тощо. Важливим вбачається необхідність пропагувати серед молоді дух здорового корпоративізму та любові до своєї професії.

До слова, останнім часом у владних кабінетах обговорюється проект стандарту вищої юридичної освіти в нашій країні. Віднедавна стало відомо, що Союз юристів України теж має намір долучитись до цього. Але чи враховано при цьому голос вищої школи, думка освітянського співтовариства, яка роль в цих процесах НАВС та кафедри зокрема?

Отож, якщо говорити про перспективи розвитку кафедри, то в якості найуніверсальнішого рецепту варто було б порадити: не слід чекати чергових вказівок, розпоряджень, планів. Слід самим активно продукувати такі пропозиції, тим самим реально утверджуючи ідею про провідну роль науковця й викладача у вищій школі. Це для того, щоб чергові зміни, які перманентно відбуваються в освіті, і цього разу не обійшлись без нас.

Коротко підсумовуючи, можна сказати: такими бачаться основні проблемні питання розвитку кафедри загальнотеоретичного спрямування в галузі права, такими прогнозованими можуть бути першочергові напрями її розвитку в сучасних умовах. А вже сам вибір конкретних пріоритетів і завдань з їх реалізації залежать від наукової й громадянської позиції тих, хто сьогодні продовжує кафедральні традиції, збагачуючи й примножуючи здобутки цього наукового колективу.

Список використаних джерел:

1. Брылёв Н.И. Глубокий кризис правовой системы или общие проблемы права. [Електронний ресурс]. URL: http://nbrilev.narod.ru/8_noktp1.htm
2. Мережко А.А. Кризис современной миросистемы и будущее международного права в XXI веке. [Електронний ресурс]. URL: <http://intlwalmanac.net/v2/03.pdf>
3. Акулов В.К. Системный кризис права и проблемы правового регулирования дисциплинарной ответственности судей военных судов. [Електронний ресурс]. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-238938.html>
4. Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна //Правоведение. - 2002. - № 2. – С. 4-16.
5. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – М.: Наука, 1996. – 269 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) //Вісник Конституційного Суду України. - 2004. - № 5. - С. 38-45.